

KONYA OVASI'NDA GEÇİCİ KIR YERLEŞMELERİ VE YAYLA YAŞAMI

Temporary Countryside Settlement and High Plateau Life in Konya Lowland

Dr. A. Ferzan (KİTAPÇIOĞLU) GÜMÜŞTEPE

ÖZET

Kısaca "Konya Ovası" terimini kullandığımız alan; İç Anadolu'nun güneyini, Konya Kapalı Havzası'nın güneydoğusunu oluşturmaktadır. Konya merkez, Çumra, Karaman ve Karapınar Ovalarını içine almaktadır (Şekil: 1 ve Harita: 1).

Bu geniş sahada tarım ve hayvancılık, ana geçim kaynaklarıdır. Bu nedenle kır meskenleri ve geçici kır yerleşmeleri, tahıl ve hayvancılık ekonomisi şartlarına göre şekillenmiştir.

Konya Ovası ve civarında en fazla görülen geçici kır yerleşmelerini iki grupta toplayabiliriz;

- a - Hayvancılıkla uğraşanların oluşturdukları yayla yerleşmeleri
- b - Zirai amaçla tesis edilmiş "Tol"ler.

Mer'a hayvancılığının yaygın olduğu bu sahada yaylalar çoğunlukla ovadadır. Ana gaye; hayvanları köyden uzaklaştırarak ekini korumak olduğu için, bu tür yayla meskenleri de daha basittir.

Hayvancılığın en önemli ekonomik faaliyet olduğu Obruk Platosu ve Karapınar civarında ise "Yaylacılık" başlı başına bir konudur ve yayla yerleşmeleri özel bir görüntü arzeder.

Zirai amaçla yapılmış olan "Tol" ler ise, kısaca "ekinlik evi" olarak tabir edilen bir köy altı iskan şeklidir.

ABSTRACT

Briefly "Konya Lowland" term comprises; south part of the Middle Anatolia, southeast part of the Konya catchment basin, Central Konya, Çumra, Karaman and Karapınar Lowlands.

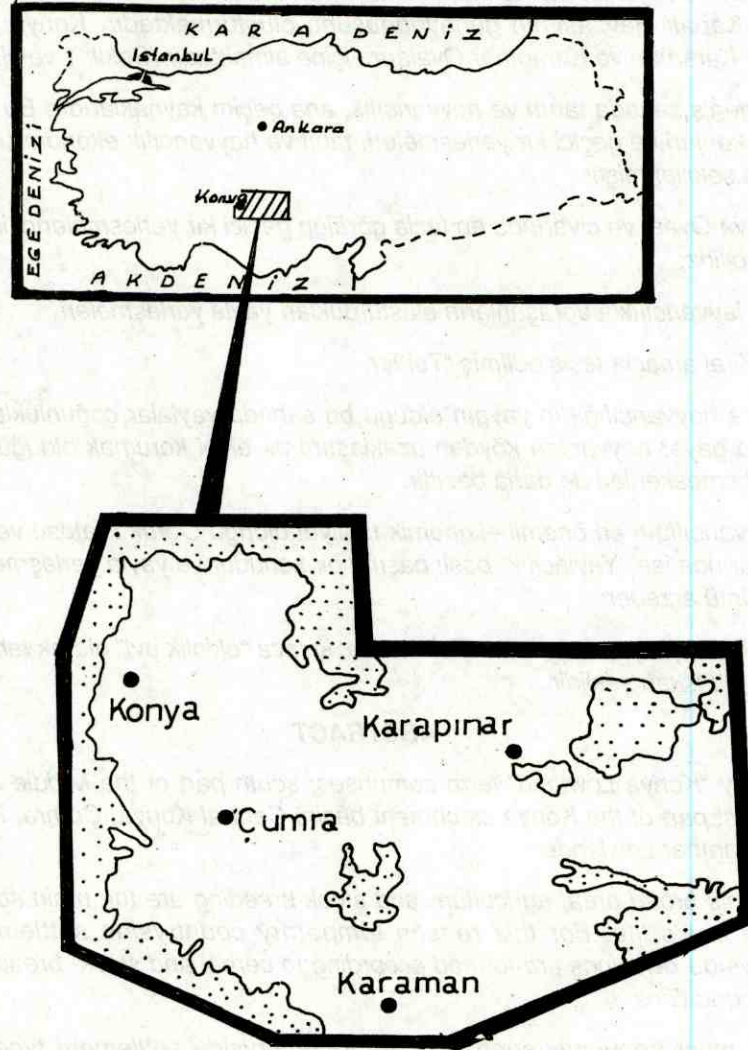
On this broad area, agriculture and stock-breeding are the main sources of making one's life. For this reason temporary countryside settlement and countryside dwellings are formed according to cereal and stock-breeding economic conditions.

The most frequently seen temporary countryside settlement types in the

Konya Lowland and its vicinity can be classified in two groups;

- a - High plateau settlement of stock-breeders,
- b - (Toll)s established for agricultural aims.

In this area where pasture stock-breeding is widespread, high plateaus are frequently in Lowlands. Because the main target is to keep the animals away from the crop this type of high plateau dwellings are simpler.

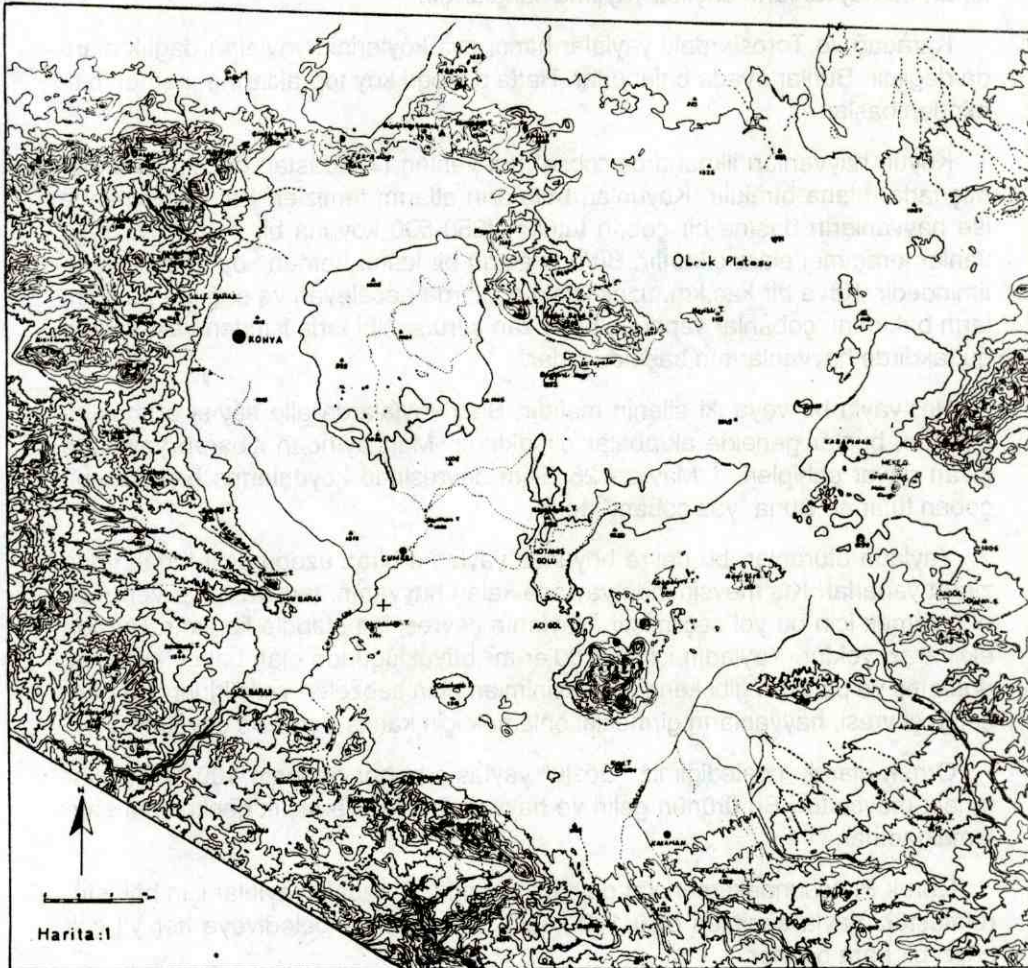

Şekil 1: Lokasyon Haritası
Fig. 1: Location Map

In Obruk Plateau and the vicinity of Karapınar where transhumance is the most important economic activity, high plateau life is a separate subject and high plateau settlements presents a special appearance.

(Toll)'s established for agricultural aims are a subtype of village inhabiting form and are briefly described as arable land houses.

Konya Ovası ve civarında tarih öncesi çağlardan beri tarım ve hayvancılık en önemli zirai faaliyetlerdi. Bu Ovadaki, tarih öncesi çağlara ait en büyük yerleşme merkezlerinden biri olan Çatalhöyük'te bulunan kalıntılar; bu çevrede hayvanların otlmasına elverişli açık alanlı ormanların var olduğunu (Esin,

Harita 1 - Konya Ovası Topoğrafik Haritası.

Map 1 - Topography map of Konya Plain.

1981) göstermektedir. Ayrıca tuzlu bataklık otları ve diğer çeşitli otların mevcudiyeti (Melaart, 1979), bugünkü gibi bu yörede hayvanların geniş mer'alara salınarak yetiştirildiğini ve belki de aynı yaylacılık sisteminin uygulandığını gösterir.

Bugün için de aynı durum geçerlidir. Bitkisel üretimle beraber bölge ekonomisinin esasını hayvancılık oluşturur. Verimsiz de olsa geniş mer'alar, hububat anızları, dağlık ve çalı kaplı arazi, hayvancılığın önem kazanmasına yol açmıştır. Buna bir de hayvancılığın soğuk ve kurak iklim şartlarından direkt olarak daha az zarar gören bir faaliyet olmasını da ekleyebiliriz.

Konya Ovası'nda genellikle mer'a hayvancılığı yapılmaktadır. Küçükbaş hayvan üretiminin fazla olduğu bu yörede, step bitkilerinin bulunduğu geniş bozkırlar, bu hayvanların başlıca yayılma sahalarıdır.

Karadağ ve Toroslardaki yaylalar hariç, ova köylerinin yaylaları dağlık alanda değildir. Bunlar ovada bulunurlar. Hatta birçoğu köy topraklarının hemen bitiminden başlar.

Köyün hayvanları ilkbaharda "obsa" adı verilen (=nadastan önceki sürülmemiş tarla) alana bırakılır. Koyunlar, buraların otlarını temizler. Yaz mevsiminde ise hayvanların başına bir çoban tutulur, (250-500 koyuna bir çoban) ve hayvanlar kıraç mer'alara çıkarılır. Bu mer'aların bir kısmı hemen köy arazisinin bitimindedir. Köye bir kaç km. uzaklıktaki ağıllarda geceleyen ve sağılan hayvanların bakımını, çobanlar yaptığı gibi, bazan sürü sahibi tarla işinden vakit bulduğu takdirde hayvanlarının başında gider.

Her yayla bir veya iki ailenin malıdır. Bazı yaylalarda aile sayısı artmasına rağmen, bunlar genelde akrabalar olmaktadır. Mart ayından itibaren yaylalara çıkan davar sahipleri, 1 Mayıs - 25 Ekim devresinde koyunlarına bakacak bir çoban tutarlar. Buna "yaz çobanı" denir.

Yaylada oturanlar, bu devre boyunca yaylanın biraz uzağındaki tarlalarında ziraat yaparlar. Kış mevsiminde yaylada kalan hayvanın, tarlaya zarar vermesini önlemek için bu yol seçilmiştir. Yaylanın çevresi ise step ile kaplıdır. Burada ekili arazi yoktur. Yaylanın içinde 100'er m² büyüklüğünde olan bahçelerde ise; domates ve patlıcan gibi kendi gereksinimleri olan sebzeleri yetiştirirler. Bu bahçenin çevresi, hayvanların girmesini önlemek için kamış perde ile çevrilmiştir.

Örnek olarak incelediğimiz "Gözlü" yaylasında her hanenin 100-120 dekar tarlası mevcuttur. Bu ürünün geliri ve hayvan ürünleri ile kışlık geçimlerini sağlamaktadırlar.

Obruk Platosundaki mer'alar devlet arazisidir. Buradaki yaylalar için bölüştürülmüştür. Yayla sahipleri ölçü 100 koyun olmak üzere belediyeye her yıl çok cüzzi bir para öderler.

Koyun sahipleri, yaylaya çıktıkları ilk kırk gün boyunca her gün mandıradan

gelen alıcıya, o günkü süt, peynir ve yağlarını satarlar. Daha sonraki aylarda bu ürünleri kendileri için bastırıklarda saklarlar. Şehre dönüş zamanına yakın yine fazla ürünlerini elden çıkarırlar.

25 Ekim'de "Koç katımı" yani koyun seçimi yapılır. Sonra çoban, herkesin koyununu sayıp teslim eder ve bu sefer "kışlık çoban" tutulur. Çoban, hayvanlarla yaylada kalırken, koyun sahiplerinin yaz göçebeliği sona ermiştir. Onlar artık köylerine veya Karapınar'a dönerler. Karapınar'ın bazı köylerinde ise, hayvanlar da köye getirilir ve köyün yakınındaki ağıllarda toplanır.

Karapınar civarındaki yaylaların bir kısmı mezraa karakterindedir. Fakat, halk burada yaz - kış devamlı oturur. Hatta camisi ve okulu olanlar bile vardır. Fakat resmen köy olmadıkları için adları hala yayla olarak geçmektedir; Aktaşlı, Höyük, Cadı, Yağmapınarı, Örenyaylası, Tilkili, Kepez, Kokarkuyu, Dereomca, Yeniyayla, Kutburun, Kuzin, Başın, Ortaoba, Halilyurdu, Ekşi, Bucak, B. Sığrak, K. Sığrak, Çukurkuyu, Kuzukuyu yaylası devamlı iskan edilen yerlerdir (Harita: 2).

Bu yanıltıcı durum nedeni ile aslında nüfuslanmış olan, Obruk Platosu; haritalarda boş saha olarak görülmektedir. Mevsimlik yer değişimlerinin fazla olduğu bu alanlarda yayla yerleşmeleri de özel bir karaktere sahiptir.

Yayla Yerleşimi

Her yayla bir kuyunun çevresinde kurulmuştur (Su çıkarılamayan yere yayla kurulmaz). Daha sonra bu kuyular, yaylanın gereksinimi ölçüsünde çoğaltılır (Foto: 1).

Yayla meskenleri, kuyunun çevresinde kurulur. Bunların sayısı da, yaylanın büyüklüğüyle orantılıdır. Örneğin Karapınar Ovasındaki Kürtül Yaylası, iki aileye aittir. 25 ev ve ortalama 100 kişilik bir nüfus mevcuttur. Obruk Platosundaki Gözlü Yaylası ise, 3 kardeşindir. 3 hane ve ortalama 20 kişi mevcuttur.

Her yaylada mutlaka bir de "Çoban Evi" bulunur. Meskenler, taş veya kerpiçten yapılmıştır. Ağılların ise mümkün olduğunca taştan yapılmasına gayret edilmiştir. Bunun nedeni; kerpiç ağıllardan hırsızlık kolay olmaktadır. Halbuki taş ağıllar, daha emindir.

Yayla evleri; bir veya iki odalı çok basit evlerdir (Plan: 1; Foto:2). Bir mutfak kısmı da bulunur. Köy evlerinden farkı; küçüklüğünün yanısıra, avlu çevresinin bir duvar ile çevrilmemiş olmasıdır. Her evde mutlaka bir bastırık mevcuttur. Köy meskenlerindeki gibi bastırığa gölge edecek bir avlu duvarı olmadığı için, çalidan yapılmış bir gölgelik bulunur. Bastırık; Bir nevi buzdolabı görevi gören bir muhafazadır. Bastırık yapımı şöyledir; bahçenin köşesinde özel olarak dökülen beton üzerinde, peynir, yağ, yoğurt kapları içinde konur. Bunların üzerine; kilim, posteki toplam 30 kat örtü konur. Bu suretle, ısı iç kısma kadar geçemedi-

ğinden, bu gıda malzemeleri bozulmadan saklanır.

Konya Havzası'ndaki diğer yayla meskenleri de kerpiç veya taştan yapılmakta ve hemen hemen aynı özellikleri göstermektedir. Fakat ilgi çeken bir yerleşme örneğine, Konya şehrinin hemen yanında Aslım'da rastlanır. Buradaki mer'ada kurulmuş olan, Demiryurt köyü yayla meskenleri, sazdan inşa edilmiştir. Çevredeki bataklıklarda bol miktarda bulunan saz ve kamış, ekonomik bir yapı malzemesi oluşturmuşlardır (Foto: 3).

Bu saz meskenlerinin yapımı çok kolay ve pratiktir; önce toprak bir miktar kazılarak, kamışların sabit durabileceği bir temel oluşturulur ve tabana "Çem" adı verilen ot ile toprak karışımı sıvanır. İnce kalaslar, birbirine bağlanmak sureti ile bir iskelet oluşturulur ve bunun çevresi naylon ile kaplanır. Demetler halinde hazırlanan kamışlar ise örme bir kamış urgan ile birbirine tutturularak kaymaları engellenir. Meskenin çatısı da aynı şekilde ince kalasların üzerinin, saz ile örtülmesinden oluşur.

Her mesken bir avlu, bir oda ve bir kilerden meydana gelir (Plan: 2). Avlunun bir köşesinde tandır ve bir köşesinde ise süt makinesi her evin deyişmez elemanlarıdır (Foto: 4-5).

Dokuz aileden oluşan bu yaylada beş tane saz ev mevcuttur. Bu yaylaların Karapınar yaylalarından farkı; bir yaylayı birden fazla ailenin paylaşması yani bir akrabalığın şart olmamasıdır. Ayrıca Konya'ya yakınlık (3-4 km) nedeni ile ürünlerini kendileri pazarda satma olanağına sahiptirler.

Karadağ'ın yüksek kısımlarında ise; ova yaylalarından çok farklı yayla meskenleri görülür. Bunları iki grupta toplayabiliriz:

I- Dağ köylerinin keçi kılından yapılmış çadırları

II- Ova köylerinin branda ve taş ile yapılmış barınakları

I- Bu kıl çadırlar, Karadağ üzerindeki Üçkuyu'ya aittirler. Keçi kılından yapılan kara çadırların yapımı şöyledir; önce her biri 4'er m. olmak üzere beş parça İstar (dokuma) dokunur. Çuvaldızlarla dikilip tek parça haline getirilir, "siğinti" denen kenar geçirilir (bir ön, bir arka siğinti mevcuttur). Üç tane de 10'ar cm. lik kolon dokunur. Bunlar, bir ön bir arka bir ortaya gelecek şekilde hazırlanır.

Zemine beş adet direk dikilir. Bunların üst kısmına "çanak" adı verilen ağaçtan oyma kısımlar konur. Dokunan kumaş yerine yerleştirilir. İp şeklinde olan dört adet yapılan "gergi" ile, kırk adet hazırlanan ağaçtan yapılmış iğneler, çadırın sağlam bir şekilde kurulmasını sağlar. Çadırı tutan dış ipe "Örme", örmenin çanak ile bağlantısını sağlayan kısma "çekicek" denir. Örme, yerdeki çivi vasıtası ile çadırın ayakta kalmasını sağlar (Foto: 6).

Çadırın iç kısmına yerleştirilen, rüzgarı kesen "çığ" adı verilen kamış perde-

nin malzemesi ise Akdeniz bölgesinde Göksu'dan getirilir.

Karadağ üzerindeki Üçkuyu'da hayvancılık tek geçim kaynağı olduğundan, yayla faaliyeti aynı Karapınar'da olduğu gibi ön plandadır. 10 Haziran'dan Ekim ayına kadar, yaz göçebeliği sürer. Her hanenin ortalama 50-60 keçisi olduğuna göre toplam 1500-2000 tane kılkeçisi, bütün yaz boyunca Karadağ'da yayılırlar, daha sonra köye geri dönerler.

Bu yaylanın çok yakınında yayılan Kisecik'in (ova köyü) koyunlarının yayla-ya çıkma nedeni; tarım arazilerinden uzaklaşmaktır. Sadece iki ay yaylada kalan koyunlar, ürün tarladan kalktıktan sonra, ovaya geri dönerler.

Ova köylerinde ziraat ilk planda olduğundan bunların yayla meskenleri de çok basittir (Foto: 7).

Hasat devresinde hayvanlar ovadan uzaklaştırılıp dağa çıkarılırken; köylülerin bir kısmı köyde, tarlalarının başında kalır. Bir kısmı ise çoban ve hayvanlarla beraber, ovada bulunan "Tol"e yerleşirler. Hayvanlar başlarında bir çobanla dağa yayılırken, onlar tol'de otururlar.

Yaylada görülen barınaklar, çobanlara ve hayvanlarının peşinden yaylaya çıkanlara aittir. Bu barınaklar, iri taşların dairesel bir şekilde üst üste yığılması ve tavan kısmının branda ve kilim ile örtülmesi ile oluşmuştur.

Sonuç olarak; Konya Ovası'nda görülen yaylacılık; yaygın bir faaliyettir. Hayvancılıkla uğraşan hemen her köyün bir kaç tane yaylası bulunur. Ama ziraatın ağırlıkta olduğu, hayvancılığın ikinci plana düştüğü alanlarda; yaylası olmayan, hayvanların "günlük göç" şeklinde dolaştırıldığı köylerde mevcuttur.

Yaylacılık yatay istikamette olmaktadır. Sadece Karadağ ve Toroslar'da dikey istikamette yaylalar görülür. Hayvancılığın ana geçim kaynağı olduğu köyler ile, ekonomisi ziraate, toprağa bağlı olan köylerin yaylaya çıkma nedenleri çok farklıdır. Birincide hayvanları ile olma ve daha iyi ürün alabilme; ikincisinde ise tarladaki ekini hayvan saldırısından korumak için hayvanların uzaklaştırılması ana nedenlerdir.

Kır meskenleri konusunu bitirmeden önce, tetkik sahamızda çok sık görülen bir diğer iskan şekline "Tol"e değinmekte yarar vardır (Foto:8).

Tol, yöre halkı arasında kısaca "ekinlik evi" olarak tabir edilen bir köy altı iskanıdır. Tarlası köye uzak olan köylü, ekim ve hasat zamanlarında köye gelip gitmenin zor olacağını düşünerek, tarlasının yanına bu meskeni yapar. Bazan bir, iki köylü dayanışma gayesi ile evlerini yanyana inşa ederler, yılın belirli zamanlarında buraya gelirler. Kısaca tol; kuyusu, iki, üç hatta bazan bir ev ve ek-lentisi olan, ağılları bulunan yerleşmelerdir.

Karapınar, Çumra ve Konya ovalarında çok sık rastlanan bu tür yerleşmeler,

dağlık yörelerde azalır. Tol'de aynı köy evlerinde olduğu gibi çeşitli bölümlerden oluşur: a) Ailenin oturduğu asıl kullanım alanı b) Eklentiler. Tol yapılarının büyüklüğü, eklentilerin çokluğu köylünün ekonomik yapısı ile orantılıdır. Bazı tol-lerde, 3-4 odalı "ev" kısmının yanısıra kayıt adamı (=Bievi), Ambar, Bastırık vb. eklentiler bulunurken, bazıları da tek odalı çok basit yerleşmelerdir.

Sonuç

Konya Ovası ve civarında, ilk bakışta tekdüze gibi görünen yaylacılık faaliyeti, Ovanın fiziki ve beşeri özelliklerine bağlı olarak çeşitlilik arz etmektedir. Yatay ve dikey yönde yerdeğişimi mevcuttur. Haritalarda boş saha olarak görülen Obruk Platosu'ndaki daimi nüfusta dikkate değer bir husustur. Yazın nüfuslanan yaylalar; kışın tamamen boşalıyor gibi görünse de, platodaki yaylalar arasında daimi olarak oturanlar da vardır. Özellikle Obruk Platosu'ndaki zengin yeraltı su rezervi değerlendirildiği takdirde zirai olanaklar artacaktır. Bu kadar geniş bir sahanın ziraate açılmasının da Türkiye ekonomisine büyük yarar sağlayacağı kuşkusuzdur.

Kaynakça

- ESİN, U., 1981. İlk üretimciliğe Geçiş Evresinde Anadolu ve Güneydoğu Avrupa II. Kültürler Sorunu, İst. Üniv. Ede. Fak. Yay., No. 2681, s.38-39-40-41-47-56-57
- GÜMÜŞTEPE (KİTAPÇIOĞLU), F., 1988. Konya Ovası Beşeri Coğrafya Açısından bir araştırma Basılmamış Doktora tezi, İ. Ü. Deniz Bilimleri ve Coğr. Enst.
- GÜNDÜZ, İ., 1980. Bütün Yönleriyle Karapınar, Konya.
- MELLAART, J., 1970. "Excavations at Çatalhöyük, 1965" Anatolian Studies XVI, s.165.
- TANOĞLU, A., 1954. "İskan Coğrafyası Esas Fikirler, Problemler ve Metod", Türkiyat Mecmuası, cilt XI.
- TANOĞLU, A., 1969. Nüfus ve Yerleşme. İst. Üniv. Yay., No.1183, İstanbul.
- TOLUN (DENKER), B., 1977. Yerleşme Coğrafyası, kır yerleşmeleri, İst. Üniv. Yay., No. 2275.
- TUNÇDİLEK, N., 1960. "Türkiye İskan Coğrafyası - Kır İskanı, İst. Üniv. Coğr. Enst. Yay., No. 49, s. 27 - 45 - 54 - 67.
- TUNÇDİLEK, N., 1978. Türkiye'nin Kır Potansiyeli ve Sorunları, İst. Üniv. Yay., No. 2364, İstanbul.

Foto: 1- Karapınar Kürtül Yaylası kuyusu ve meskenleri
Photo: 1 - The well and Dwellings of Karapınar Kürtül Plateau

Foto: 2 - Gözcü Yaylası yayla evi (Obruk Platosu)
Photo: 2 - Plateau House at Gözcü

Foto: 3 - Aslım'da yayla meskeni
Photo: 3 - Plateau dwelling in Aslım.

Foto: 4 - Kapısı avluya açılan katıklık (=kiler)
Photo: 4 - Cellar with accessing to the courtyard.

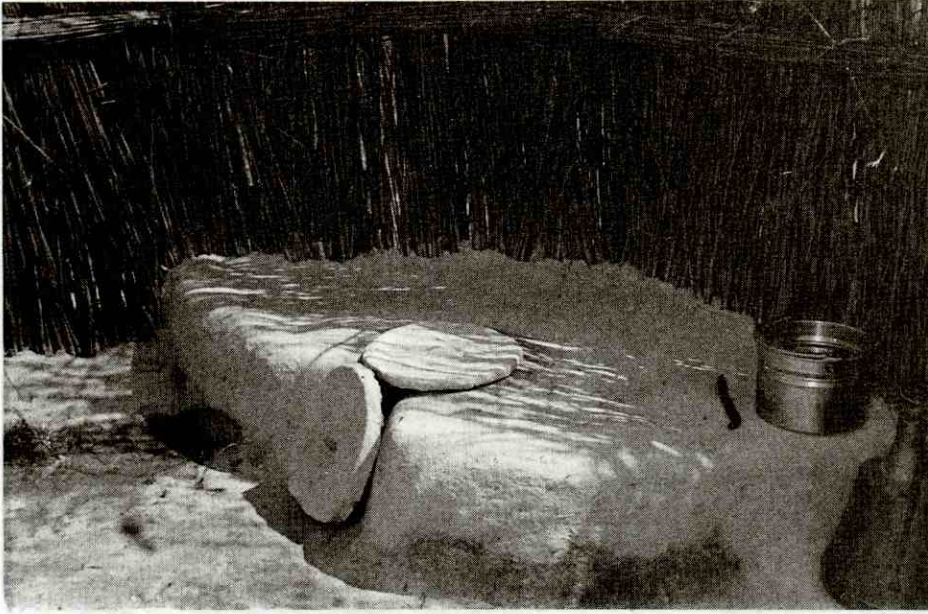

Foto: 5 - Meskenin iç avlusunda tandır
Photo: 5 - Oven in the Inner Courtyard

Foto: 6 - Karadağ'da dağ köylerine ait kıl çadır
Photo: 6 - Bristle tent of the mountain villages in Karadağ

Foto: 7 - Karadağ'da Kiseçik'in yayla meskeni

Photo: 7 - Plateau dwellings of Kiseçik in Karadağ

Foto: 8 - Karadağ eteklerinde Tol

Photo: 8 - Tol on the foot of Karadağ Mountain